

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΣΩ ΚΑΙ ΕΞΩ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἄξιοσημείωτα τοπωνύμια εἶναι τὰ σύνθετα μετὰ τῶν ἐπιρρημάτων ἔσω καὶ ἔξω, μαρτυρούμενα ἐκ πολλῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ χορηζοντα τοπικῆς ἑκασταχοῦ ἐρεύνης πρὸς ἐξακριβωσιν τῆς ἀρχικῆς των σημασίας.

Ἡ παροῦσα διατριβὴ δὲν πρόκειται νὰ λύσῃ, ἀλλὰ νὰ θέσῃ τινὰ τοῦ ζητήματος σημεῖα.

Ἡ τοπικὴ ἔννοια τοῦ ἔσω (ἢ μέσα) καὶ ἔξω, ὅπου λέγεται, εἶναι σαφῆς· π.χ. ἔσω μεριά καὶ ἔξω μεριά εἰς τὴν Νίσυρον.

Ἐπίσης ἡ σύνθεσις τοῦ ἔσω καὶ ἔξω εἶναι συνήθης εἰς τὴν λαοφυμένην π.χ. σώπορτα - ξώπορτα· σώσπιτον - ξώσπιτον¹. Ὅμοιως σώκελλο καὶ σώλουτρο ἐν Θήρᾳ λέγεται τὸ ἐνδότερον διαμέρισμα τοῦ κελλιοῦ καὶ τοῦ λουτροῦ. Ὅμοιον δὲ ἦτο τὸ σωκάστελλον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ξωκάστελλον εἰς τραγοῦδι τῆς Κύπρου, ὅπου τὸ ἔσω προφέρεται μὲ διπλοῦν σσ, ἔσσω.

Τῆς συνθέσεως τοῦ ἔσω καὶ ἔξω ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἔχομεν παραδείγματα τὸ ἐσώβιγλον καὶ ἐξώβιγλον ἀπαντῶντα ἐν τῷ εἰς τὸν Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν ἀποδιδομένην τακτικῶ Ἄνωνύμου². «Τὰ δὲ ἔξ ἔθους ἐξώβιγλα καὶ ἐσώβιγλα, τὰ καὶ πλησιέστερον ἰστάμενα, δεῖ ποιεῖν ἀπὸ ἀκοντιστῶν καὶ τοξοτῶν», ὅπου νοοῦνται βεβαίως αἱ ἔξω καὶ ἔσω φρουραὶ, αἱ πλησιέστερον ἰστάμεναι.

Τοπωνύμια δὲ φέρονται τὰ ἐξῆς, εἴτε ὡς προσηγορικά, εἴτε καὶ ὡς κύρια ὀνόματα: σῶχωρα - ξῶχωρα, σωχώραφα - ξωχώραφα, σωπέροβλα - ξωπέροβλα, σάμπελα - ξάμπελα, σάλωνα - ξάλωνα, Σωπόλια - Ξωπόλια.

Ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων ὀνομάτων, ὡς ἱστορικῶν, παρατηροῦμεν ὅτι μέχρι τῆς [ἐν ἔτει 1574] ἀνεγέρσεως τοῦ νέου φρουρίου καὶ τοῦ περιτειχίσματος τοῦ νῦν ἄστεως, ἢ νῦν πόλις τῆς Κερκύρας ἐθεωρεῖτο ὡς προάστειον, πόλις δὲ μόνον τὸ παλαιὸν φρούριον [τότε κατωκημένον] ὥστε εἰς τὰ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔγγραφα ἀπαντῶμεν τὴν ἐπίκλησιν ἐξωπόλιον Κορυφῶν, ἧγουν προάστειον, «suburbum, borgo»³.

¹ Ἐν Κύπρῳ σώσπιτον, καὶ σώσπιτος (ὁ) λέγεται δωμάτιον μὴ ἔχον ἄμεσον ἐξοδὸν εἰς τὸν δρόμον.

² Ἐκδ. R. Vari, Teubner 1901 σ. 11, 17.

³ N. T. Βούλγαρη καὶ N. B. Μάνεση, Ἄληθῆς ἐκθεσις περὶ τῶν... λειψάνων τοῦ ἁγίου Σπυριδῶνος, Βενετία, 1880 σ. 2ν.

Σωπόλιον καὶ οἱ κάτοικοι Σωπολιᾶται φέρονται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Δεστοῦνη τὸ ἄ τῷ 1881¹ δημοσιευθέντι θρήνῳ περὶ τῆς..αἰμαλωσίας «ἢ γέγονεν ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα» (στ. 61 καὶ 42), ἥτοι προφανῶς τὰ νῦν Σεπόλια. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι δύσκολον νὰ νοηθῆ ὅτι ταῦτα περιελαμβάνοντο ἔσω τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, (ἔσῳτερον ἐθεωρεῖτο ἢ Ἀκρόπολις) ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς παρὰ Κρουσίῳ εἰκάζει ὅτι ἐσημαῖεν *ἔσωπόλια*, τοῦτο δὲ δέχεται καὶ ὁ ἄλλος ἐπικρίνων αὐτὸν Δ. Σουρμελῆς². «Τὰ ἔσωπόλια εἶναι τὸ περιφημον Προάστειον τῶν Ἀθηνῶν, ὅπερ ἦνθει ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Βυζαντινῶν διὰ τὴν τερπνότητά του». Δύσκολον λοιπὸν εἶναι σήμερον νὰ διδαχθῶμεν τίποτε ἀσφαλές ἐκ τοιαύτης θολῆς παραδόσεως τῶν Σεπολιῶν.

Στρεφόμενοι πρὸς τὰ προσηγορικά, τῶν ὁποίων τινὰ μαρτυροῦνται ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων, ἄλλα δ' ἔχουν ἐξετασθῆ παρὰ λογίων, εὐρίσκομεν τὰ ἑξῆς: «*Σώχωρα* ἐν Ἀμοργῷ σημαίνει τὰ ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως μεταξὺ τῶν οἰκιῶν χωράφια, τὸ ἀντίθετον *ξώχωρα*»³. Καὶ ἐν Κρήτῃ «*σώχωρο* εἶναι χωράφι γιουλίτι (ἐγγύς) τοῦ σπιθιοῦ, ἀλλὰ καὶ κάθε χωράφι, ὅντε νὰ ναι κουρουντισμένο (τοιχογυρισμένο μὲ ξερολίθι) νὰ μὴ μπαίνη ἔχνος»⁴. Τοιαῦτα περιτοιχισμένα χωράφια ἐν Λέσβῳ λέγονται *σουθῆρια* καὶ *σουθυριασμένα*, ἐν Χίῳ δὲ *σώφουρα* (σάθυρα) «καὶ τὰ χαμηλότερα τὰ περιβαλλόμενα ὑπὸ ὑψηλοτέρων»⁵.

Συγγενέστατα πρὸς τὰ *σώχωρα* - *ξώχωρα* εἶναι τὰ *σωχώραφα* καὶ *ξωχώραφα*, ἥτοι προφανῶς χωράφια κείμενα ἔσω καὶ ἔξω. Τοὺς ὄρους τούτους μαρτυρεῖ χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Γ', ὁ ὁποῖος περὶ τὰ 1350 παρεχώρησε τὸ χωρίον τὴν Χωροβὴν «πρὸς τὸν κύρ Γεώργιον τὸν Δωρανίτην... μετὰ πάντων τῶν προνομίων ἀπὸ τε καθουσιῶν, αὐλαίων, ἔσωχωράφων, ἔξωχωράφων, ὄρειων τόπων καὶ ὕδατοβρύτων» κτλ.⁶

Ἄλλὰ ποία ἦτο ἡ ἀκριβὴς διάκρισις τῶν χωραφίων τούτων;

Βεβαίως αὕτη ἦτο καθωρισμένη, ἀφοῦ μεταχειρίζεται τὰς λέξεις ἐπισήμως ὁ βασιλεὺς. Αἱ λέξεις αὗται σφίζονται μέχρι σήμερον ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ, ὁ δὲ κ. Γ. Πετρόπουλος μ' ἔβεβαίωσεν ὅτι *ἔξωχώραφα* «καλοῦνται τὰ χωράφια τὰ ἀνήκοντα μὲν εἰς τσιφλικίαι, κείμενα δὲ ἐκτὸς τῆς περιφερείας του, *ἔσωχώραφα* δὲ τὰ κείμενα ἐντὸς τοῦ τσιφλικίου χωράφια τρίτων (ὀλίγα

¹ Ἀνευπώθη καὶ ἐν τοῖς Μνημείοις τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων τόμ. Α' (1889) σελ. 49-50) ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Καμπούρογλου καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπὸ Θ. Ν. Φιλαδέλφεως, τόμ. Α' (1902) σ. 134 -6.

² Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἐκδ. γ' Ἀθήνησιν 1846 σελ. 58 σημ. (α).

³ Ἰ. Βογιατζίδου, Ἀμοργός σ. 101.

⁴ Φ. Κουκουλέ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα ἐκ Βάμου τῆς Κρήτης, ἐν Λαογραφίας Α' (1909) σ. 306.

⁵ Βλ. Κ. Ἀμαντον ἐν Ἀθηναῖς ΚΖ' (1915) παράρτ. 33.

⁶ Βλ. Σπ. Π. Λάμπρον ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι τόμ. Β' (1905) σ. 197 στ. 24.

πάντως)», και οὐχὶ τοῦ κατόχου τοῦ τσιφλικίου. Βεβαίως δὲν θὰ σπεύσωμεν ν' ἀποδώσωμεν τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ εἰς τοὺς ὄρους τοῦ χρυσοβούλλου τῆς Τραπεζοῦντος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζητήσωμεν μήπως εἷς τινα τῶν τοιούτων συνθέτων λανθάνη καὶ νομικὴ διαφορὰ.

Οἱ μελετήσαντες τὸ περὶ ἀκινήτου ἰδιοκτησίας Τουρκικὸν δίκαιον γινώσκουν (ἐκτὸς τῶν ἀφιερωμένων βακουφίων) τὴν διάκρισιν τῶν μουλκίων ἀπὸ τῶν γαιῶν, *εραζή μεριγιέ* (ἄπερ ἐν Θεσσαλίᾳ παρητυμολογήθησαν εἰς *μοιράδια*). Ἐκ τούτων μόνα τὰ μούλκια (*μεμλουκίε*, τὰ ἐντὸς συνοικισμῶν) ἐξουσιάζονται κατὰ πλήρη κυριότητα, ἐνῶ τὰ *μεριγιέ*, οἱ ἀγροί, ἀνήκουν εἰς τὴν πολιτείαν, ἤτοι μέχρις ἐσχάτων εἰς τὸν Σουλτάνον, κατέχονται δὲ ἀπλῶς διὰ νομῆς¹. Ἡ διάκρισις αὕτη συνεπάγει καὶ διάφορον φορολογίαν, δικαιώματα μεταγραφῆς, κληρονομικὸν δίκαιον ἐπὶ τῶν κτημάτων κτλ.

Γεννάται ἤδη τὸ ζήτημα, ἂν καὶ κατὰ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα, ὅπερ ἐπέβαλαν οἱ Φράγκοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἐγένετο τοιαύτη διάκρισις τῶν κτημάτων τῶν ἐντὸς τῶν πάλαι πόλεων, ἢ «τῶν ἱποτικῶν κωμῶν» ἀπὸ τῶν ἐκτὸς αὐτῶν. Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ Φράγκοι ῥῆγες διένειμαν εἰς ἱποτικούς οἴκους κόμας ὡς φέουδα (*fiefs*) ἢ «ψουμία» ὡς μετέφραζαν οἱ Κύπριοι, μαρτυρεῖ δὲ πολλάκις καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως (ἐκδ. Schmitt, K 3145) καὶ ὁ Μαχαιρᾶς. Καὶ τότε πιθανῶς ἐκράτει διάκρισις τῶν *ἔσω* καὶ *ἔξω* τοῦ φεοῦδου κτημάτων.

Καὶ πολὺ ἀρχαιότερον, ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων, ἐγένοντο ἀγροτικαὶ κτηματικαὶ διακρίσεις ἔνεκα τῶν ἄλλοτε δουλοπαροίκων, ἔπειτα δ' ἐλευθερωθέντων χωρικῶν, καὶ ὑπῆρχαν αἱ λεγόμεναι *μητροκωμιαί*, ἐντὸς τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐκποίησης πρὸς ἔξωτικόν. (Διατάξεις τῶν ἐτῶν 415 καὶ 468)². Καὶ οὐδέποτε μὲν ὑπῆρξαν ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἱεραρχικὰ τιμάρια³, ἀλλ' ὁ ἀπὸ τοῦ ἰβ' αἰῶνος καταμερισμὸς τῶν θεμάτων εἰς μικροτέρας περιφερείας, ὑποκειμένας εἰς τοπάρχας, ἐγέννα πολλὰς μεταξὺ αὐτῶν περὶ ὀρίων τῆς ἰδιοκτησίας διαφορὰς.

¹ Ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη τῶν «πόλεων» ἦσαν ὄρια τοῦ *ἔσω* καὶ τοῦ *ἔξω*. Π.χ. μέχρι σήμερον τὰ *ἔξω* τῶν τειχῶν τῆς Λευκοσίας χωράφια διακρίνονται τῶν *ἔσω*, ὡς φορολογούμενα διαφόρως. Ὑπῆρχαν λοιπὸν πολλοὶ λόγοι διακρίσεως τῶν κτημάτων διὰ τοιούτων συνθέτων.

Τοιαύτην διάκρισιν ὑποδεικνύουν καὶ οἱ παραμείναντες ὄροι *σωπέροβολα-ξωπέροβολα*, *σάμπελα-ξάμπελα*, *σάλωνα-ξάλωνα*. Καὶ τὰ μὲν *σωπέροβολα* καὶ

¹ Βλ. τὴν ἐξαιρετικὴν μελέτην τοῦ νομικοῦ συμβούλου κ. Ν. Π. Ἐλευθεριάδου, Ἡ ἀκίνητος ἰδιοκτησία ἐν Τουρκίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1903 σ. 23 κἑξ.

² Πρὸς Π. Καλλιγᾶ Περὶ Δουλοπαροικίας ἐν Μελέταις καὶ λόγοις (ἐν Ἀθήναις 1882) σ. 243.

³ Π. Καλλιγᾶ, Μελέταις Βυζαντινῆς Ἱστορίας... (ἐν Ἀθήναις 1894) σ. 60.

ξωπέροβλα εἶναι συχνὰ ἐν Κύπρῳ, σπανιώτερα δὲ τὰ σάμπελα καὶ ξάμπελα, σημαίνοντα τὰ ἐγγύτερον (ἔσω) ἢ ἀπώτερον (ἔξω) τοῦ χωρίου κείμενα ἀμπέλια ἢ χωράφια. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὰ ἐντὸς τοῦ χωρίου (μουλκία) περιβόλια εἶναι περιτοιχισμένα, ὅθεν καὶ ἡ λέξις. Τοπωνυμίαι δὲ *Σάμπελα* καταριθμοῦνται δύο ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γυθείου ἐν Λαογραφίᾳ τόμ. Ε' (1915) σ. 396, ἧτοι παρὰ τὸ χωρίον Κότρωνα, (ἀρ. 66) καὶ τὸ χωρίον Γονέα, (ἀρ. 23). Ὡστε καὶ τούτων ἡ διάκρισις εἶναι παλαιά.

Τοιαῦτα δὲ φαίνονται καὶ τὰ σάλωνα καὶ ξάλωνα (ἧτοι ἔσω καὶ ἔξω ἀλώνια), γνωστὰ ὡς προσηγορικὰ καὶ ἐν Κύπρῳ (*Ασγάτα, Μόρφου, Τρίκωμον*). *Σάλωνα* δέ, ὡς γνωστόν, ὀνομάζεται καὶ ἡ πάλαι καλουμένη Ἄμφισα, ὅπου ἀλώνια ὑπάρχουν καὶ Α. καὶ Δ. τῆς μικρᾶς ἤδη πόλεως.

Ὁ Κ. Σάβας, ἐκδίδων τὸ «Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξιδίου, ἱστορίαν Ἄμφισσης» κτλ. (Ἀθήνησιν 1863) ἀποκρούει (σ. 101) τὸν συσχετισμὸν τοῦ ὀνόματος τῶν Σαλώνων πρὸς τὸν δῆθεν Ἀδλῶνα· καὶ εὐλόγως, διότι, πλην ἄλλων λόγων, τὸ *Ἀδλῶνα* σφίζεται καλῶς ἀλλαγῆ¹. Τὸ Χρονικὸν μαρτυρεῖ (σ. 201) ὅτι τῷ 1204 «ἕνας ἀπὸ τὴν Σαλονίκηην Φράγκος βασιλέας ἐπῆρε καὶ τὸ Σάλωνα, χώρα παμπάλαια καὶ ἔξουκουστή τῶν Ἑλλήνων τὸν καιρὸ καὶ ἀπὸ ἐτότες λέγεται Σάλωνα, λεγάμενη ἀλλέως προτιήτερα».

Ἡ περὶ τοῦ κατελθόντος Φράγκου μαρτυρία ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἄλλην, παραδοξοτέραν ἐτυμολογίαν, ἐκ τῆς λέξεως Σαλονίκη². Καὶ αὕτη προφανῶς εἶναι σφαλερά. Ἄλλ' ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Χρονικοῦ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως δὲν ἐπεκράτει πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας, δηλαδὴ θὰ ἦτο περιορισμένον εἰς συνοικίαν τινά, καλουμένην ἐσάλωνα, ὅπου θὰ ἔκειτο ἡ μνημονευομένη Ἐπισκοπὴ Σαλώνων.

Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην τῶν Σαλώνων ἀνέρριψα ἤδη τῷ 1907³, παραβάλλων τὰλλα ὅμοια ὀνόματα. Ἀσφαλῆ δὲ βάσιν αὐτῆς θεωρῶ τὸ πληθυντικὸν ἄρθρον *τά*, καθὸ μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς προφορικῆς παραδόσεως⁴.

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

¹ Βλ. τὸ ἐμὸν Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΙΗ' (1907) σ. 335.

² Ἰβλ. Τ. Κανδηλώρον ἐν τῇ Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ λ. Ἄμφισσα (τόμ. Δ. σ. 419).

³ Ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΙΗ' (1907) σ. 369.

⁴ Σημειωτέον ὅτι τὸ Χρονικὸν γράφει πάντοτε τὸ *Σάλωνα* (ἴσως ἄρσενικῶς) γενικήν τοῦ *Σαλόου* (σ. 201) καὶ τοὺς κατοίκους *Σαλονίτες* (σ. 214).